I

Давно се діялось, років 700 тому. В усій землі нашій тоді не такі порядки були. Менше людей було, менше сіл і городів. Та хоч і не багато городів було, але ж усі села й землі до сих городів тягли. І до якого города належали ті землі й села, той город ними володав і порядок там давав. У городі бо збиралися земські люде і раду радили про всякі свої громадські справи. А суд вершити, землю боронити й орудувати нею мусив князь, хоча іноді, у важливих справах, радився він з вічем (з радою) і з своїм військом. А над усіма князями найстарший був великий князь Київський. Такий був звичай і лад; та тільки ж самі князі не дуже сей лад і звичай шанували. Хоч і родичі вони проміж себе були, та заздрили один одному, один у одного землі однімали і вбивали один одного; а то в чужій землі, щоб помститись над князем, його людей, ні в чому неповинних, рубали і сікли, села й городи їх палили й плюндрували. Бували іноді й між ними такі князі, що про долю рідного краю дбали, як ось би Володимир Мономах. Та таких було мало, а то найбільше князі тільки й знали, що поміж себе гризлись. А щоб одностайно стати проти ворога за всю землю — того у них не було. А ворогів у той час, про який ми оповідаємо, було не трохи. Найлютішим ворогом були дикі половці. Здобичницький народ. Жив він по степах широких у шатрах і на одному місці не сидів, а то туди, то сюди переходив, — то коням кращої паші вишукуючи, то розбишацькі наскоки на нашу землю роблячи. А чинили вони нам біди не потроху і часто, набігаючи, край наш палили й плюндрували і наших людей до себе у бран, у неволю забирали. Давали їм одсіч наші князі, та тільки рідко умісно йшли на ворога, а більше все поодинці і через те й гинули часто, а як умісним боєм ішли, то били половців тяжко. Отже в той час, про який наша оповідь буде, найбільше половців великий князь Київський Святослав не милував і не раз їх, і не два як вівці розгонив. От і тепер (р. 1184) збирається на половців. Всі князі з ним укупі на невірних б'ють, тільки молодого князя Новгородсіверського, Ігоря Святославовича, там немає. Послав був і по нього старий Святослав, до умісного бою за рідну землю з половцями закликаючи. Скоро дуже виступив у похід князь

Святослав, а тут ще й одлига настигла — нема ходу за одлигою та за густими туманами степовими. Зостався князь Ігор дома. А як дочувся, що Святослав побив половців, усі їх шатра забрав і багато коней і бранців привів, опанувало і його завзяття: — Що ж, — каже, — не князі ми, чи що? — Ходімо й ми здобудемо собі чести й слави і покажемо ворогам, як нашу рідну землю займати. Ото ж і звелів він молодому синові своєму, Володимирові, вести до нього військо з Путивля; звелів племінникові своєму поспішатися з Рильська: випрохав собі на поміч загін чернігівського війська. А зробивши се, звістку шле до свого брата меншого, князя Трубчевського Всеволода. Молодий сей князь був, а лицар найславетніший: куди кине своїм орлиним оком, де махне своєю дужою рукою, там ворог трупом поле встилає або тікає, не озираючись. Тяжко дужий і в бою хоробрий був князь Всеволод, то й прозвано його за се Буйним Туром. Шле йому Ігор таке слово: — Брате мій любий! Годі вже нам дома сидіти. Чи не час нам половців пошарпати, щоб вони нашої землі не плюндрували? А збирай бо, брате, свої вірні вояки та рушаймо вкупі на ворога! Не забарився з відповіддю Буй-Тур Всеволод: оповіщає він любого брата Ігоря і шле йому таке слово: — Брате мій любий, коханий мій брате! Один ти в мене брат єдиний — обидва ми однієї крови, обидва Святославовичі. То сідлай, брате Ігорю, свої коні вороніі, а мої вже сідлані готові біля Курського стоять. І не перваки ж мої куряне у вояцьких справах: під сурмами їх повивано, під шоломами лелієно, од списа кінцем їх годовано. І знають вони всі дороги степовії, усі яри й балки глибокії. Туго луки свої вони понатягали, шаблі погострили. Сами ж вони, мов сіриї вовки, гуляють полем, собі чести шукаючи, а князеві слави здобуваючи! Не забарився й Ігор. Зібрались до нього і син його, князь Путивльський, Володимир; і племінник Святослав Олегович, князь Рильський, з своїм військом. Прийшов і загін війська з Чернігова. Сам князь Ігор військо зібрав у своєму городі Новгородові-Сіверському. Дружину свою Ярославну покинув він у Путивлі, а сам в золоте стремено вступив, і рушили всі у похід степом. Їдуть. От уже й малий Дінець блиснув бистрою хвилею. Глянув Ігор на ясне сонце і бачить: вкрилося сонце мов завісою чорною, темрява впала на широкий степ, на хоробре військо. Іржуть коні й дибки стають, воли ревуть у військовому таборі; навіть птахи, й ті боязко сновигають понад степом.

Хреститься перелякане військо. І питається Ігор у свого війська: — А що воно, браття, таке?

І одмовляють головами похитуючи, сиві діди, старі вояки: — Не гаразд, князю. Не добра ознака! Щось погане се нам віщує. Похилився буйною головою хоробрий Ігор і думає: Невже ж оце й повернутися? І не проженемо бусурменів, і не придбаємо слави вояцької? Хоче князь бачити Дін великий, на небесне знамено не зважає. І каже він військові: — Браття милі! Що буде, те буде. А буде те, що Бог дасть. Сідаймо ж, товариство, на свої добриї коні та рушаймо до синього Дону. Хочу зламати списа мого на краю землі половецької! Хочу або навіки полягти в полі, або напитися шоломом моїм води з чистого Дону. Або добути, або дома не бути. Рушаймо!

II

І рушили далі. Дінець перейшли і стали біля Осколу — Всеволода ждати. Не довго ждали — скоро він поспішається до любого брата на поміч. Приїхав Всеволод, обнялись, поцілувались брати. Та не гають вони часу — і скоро знову виступають, йдуть степом широким. Не весела їм дорога була. Удень чорні хмари сонце ховають, а вночі буря-гроза завиває, птаство дике лякаючи; звір виє та ворожий пугач у темряві пугає, смуток наганяючи своїм криком на хоробреє військо. А військо йде та йде, ні похмурого неба. ні страшних ознак не лякаючись. Ось уже й рідну землю військо позаду лишило, уступило в безкраї половецькі степи, що куди не глянеш, як море простяглися, і нема їм кінця й краю. Он орли степовиї ширяють високо; високо вгорі над Ігоревим військом, клекчуть, немов звіра на кістки, на кривавий бенкет кличуть; а по балках та по яругах вовки-сіроманці квилять, проквиляють, заздалегідь темний похорон над побитим військом хочуть одправляти; та ще лисиці степовиї, то там, то инде визирнувши оддалеки від степу, брешуть на червоні щити Ігоревого війська. А військо, лавами вшикувавшися, грізно й мовчки йде все далі й далі у безкраїй степ, шукаючи собі чести, а князеві слави. Послали довідчиків поперед війська у степ довідатися, що половці роблять. Повернулися довідчики і кажуть князям: —

Заворушились половці, знялися всі хмарою і небитими шляхами йдуть, поспішаючись до Великого Дону; вози їх риплять їдучи, немов табун лебединий, по степу росполоханий. Знову далі поїхали. Їхали день, і ніч їхали. Довго ніч тяглася, небезпечна ніч у безлюдних степах. А ось і ранок заходе, ось занялася зоря, заколихався туман понад степом. Чорна галич прокинулась і загомоніла, закрюкала. Зраділи наші; вдень усе ж битися краще. Простяглося військо через степ, перегородило його червоними щитами, шукаючи собі чести, а князеві слави. А ось і половці! Радісно скрикнувши, кинулись на їх наші і потоптали, побили їх. Сипнули половці назад, а наші за ними навздогін. Заворушивсь половецький степ: поспішаючись, збирають половці свої шатра, женуть свій товар, тікаючи од наших. Та не втекли вони: розвіялись наші мов прудкі стріли по степу, ловлять бранців, беруть половецьке золото, парчу й оксамит дорогий. Багато набрали всякої здобичі, а половецькими кожухами, опанчами і всякими узороччами мости мостили по багнах та по болотах. Уся здобич на військо пішла, тільки взяв собі хоробрий Ігор Святославович червоний стяг та білу корогву, та бунчук червоний з срібним ратищем. Впала ніч на землю — заховала в темряву степи широкі. Дрімає в полі хоробреє військо. Далеко, ой далеко воно залетіло! А тим часом хан половецький Гзак, як той сірий вовк, ганяє степом, збираючи звідусіль свої розпорошені половці; хан половецький Кончак шлях йому виправляє до Великого Дону.

III

Другого дня вельми рано запалала кривава зоря, звіщаючи світання. Встають чорні хмари од моря, а сині блискавки шарпають і роздирають ті хмари: ой буде ж то грім великий, буде ж то дощ із стріл над Доном синім. Багато списів тут попереломлюється, багато шабель попереросколюється об половецькі шоломи на ріці Каялі, край Дону великого. Застогнала земля, ріки степовиї скаламутилися, курява вгору піднялася, замаяли оддалеки ворожиї стяги; то половці йдуть і од моря, і од Дону, і з усіх боків, лякаючи степ диким виттям. Ось вони ближче й ближче насувають, як чорна хмара. Видко вже обличчя дикі, шапки гостроверхі. А виють, а кричать як! І куди не позирне Ігор, звідусіль

облягли вороги його військо. Але мовчки стоїть воно, приготувавшися до бою і загородившись червоними щитами. І промовив Ігор до свого війська: — Браття кохане! Настав той час, що треба нам за рідну землю стати. То станьмо ж одностайне і вдаримо на ворога. Краще всі тут поляжемо, ніж будемо тікати. До броні! І вийняв тоді князь Ігор з ліхов свій меч важкий широкий, і вдарив на ворога. І почався бій. Поперед усіх Буй-Тур Всеволод з своїми курянами. Густо він сіє на половців стрілами, гремить об їх шоломи мечами харалужними. Ой куди Тур поскочить, золотим своїм шоломом посвічуючи, там падають коневі під копита половецькиї голови, розбиваються міцні шоломи поганськії. Нічого не боїться Буй-Тур, він усе тепер забув для слави: і батьківський престолу Чернігові, і своє подружжя кохане, вродливу Глібівну. Тяжко поранено в руку князя Ігоря, та ще держиться він на коні, ще літає мов ясний сокіл проміждо війська, напрявляючи його на половців. Од ранку й до вечора, з вечора до світу густо віють стріли гартовані, громлять шаблі по шоломах, тріщать списи харалужнш серед безкрайого, невідомого половецького степу. Счорнів він увесь, збитий кінськими копитами: білими кістками його засіяно, кров'ю червоною полито його... Ой, тяжкою тугою зійде той засів по всій рідній землі! Стомилися, змучилися наші. Смага їх пече, а половці не лускають до річки Каяли. Довго билися, поки протислися туди: половина одсіч дає, половина воду п'є. Та тяжко тут і вдержатися коло річки, міцно їх притисли з усіх боків аж до берега половці. І багато вже вояків хоробрих трупом полягло. Та ще держаться наші; ще живий Ігор; як буйний тур літає ще Всеволод. Погаснув день. Темна ніч повила степи і зупинила бій. Стихло трохи в степу. Чигають половці на наших, а наші на Їх. Завтра свята неділя і завтра або навіки всі вони поляжуть, або, слави залучивши, у рідну країну ловернуться. Ох, невеселі думки опанували всіх. За тими думками не добачили як і ніч минула. Та ще до світу не дали спокою їм половці; кинулись зненацька нанаштабор, і н;ідп ледве змогли від них одбитися, І почалася баталія. Знову задзвеніли мечі, засвистіли стріли. Б'ються знову, та вже сили немає: не встояли чернігівці та й сипнули навтікача. Кинулись половці у середину до наших — замішалося, закругилося все. А Ігор князь одбився від своїх, далеко в половецькі лави врубався; коли озирнеться, аж іззаду таке лихо склалося. Кинувсь був він назад, та шкода вже: перепинили

його половці, ціла зграя ухопилася за його — несила князеві й поворухнутися. Стягли його з коня, зв'язали, на погане невільницьке сідло посадили і везуть геть. І бачить Ігор — б'ється ще брат його, коханий Буй-Тур Всеволод, та вже й його облягли половці зо всіх боків. І почав Ігор благати в Бога смерти, щоб не бачити, як брат його загине. Та вхопили половці і Всеволода, і молодого Ігоревого сина, узяли й потягли в степ. А з війська — кого похапали, кого по степу розігнали, розпорошили. Ой розлучилися два брати на березі бистрої Каяли. Так закінчився цей бенкет кривавий. Не стало у вас, хоробрі вояки, кривавого вина: сватів понапували, а сами полягли за землю рідную у землі половецькій. Никне трава з жалощів, гнеться дерево з тяжкої туги до сирої землі.

IV

А в Путивлю-місті тим часом вірна Ігорева дружина, вродливая Ярославна, тужить-сумує по своєму чоловікові, не знаючи ще про його лихо. Щоранку виходить вона на міську стіну у Путивлі і дивиться в далекий степ, виглядаючи, чи не вернеться її коханий Ігор. Дивиться і вмивається дрібними сльозами; як тая сивая зозуля жалібно куючи-промовляючи:

Над Дунаєм бистроводим

Я зозулею полину

У степи-поля широкі,

У ворожую країну.

Умочу в Каялу-річку

Пишний свій рукав бобровий.

Там мій князь…

На ранах в його

Течії засохли з крови.

Там коханому моєму

Рани втру я наболілі

І пекучі, і глибокі

На його на дужім тілі.

І щодня, щодня рано-ранесенько плаче Ярославна у Путивлі на міській стіні, квилить-проквиляє:

Нащо дуже вієш в полі,

Вітре буйний мій — вітрило?

Нащо ти на князя-ладо

Навіваєш ханські стріли?

Ти під хмарами літаєш,

Вієш ти на степ і гори

І лелієш ти щоглисті

Кораблі на синім морі.

Чи тобі ж сього ще мало,

Що моє ти щастя й долю

Вкупі з тирсою розвіяв

У степу по чистім полю?

І знов плаче Ярославна ранком-рано на путивльській стіні, плаче-виспівує:

Дніпре дужий і могутній!

Ти пробив кремінні гори

І крізь землю половецьку

Впав в далеке синє море;

Ти не раз носив на хвилях

Човни рідні в ті країни!..

Я тепер тебе благаю,

Дніпре дужий і єдиний,

Щоб, леліючи тихенько,

Ти моє подружжя миле,

Князя Ігоря до мене

Аж сюди приніс на хвилі.

Щоб забувши те розстання

І забувши муки й горе,

Я не слала до коханця

Сліз моїх на синє море.

І знов плаче Ярославна на путивльській стіні, плаче, виспівує:

Ой ти, сонечко тресвітле!

Світиш, тепле і ласкаве.

Ти прихильно і на добре

І на зле, і на лукаве.

Чом же ти, тресвітле й дуже,

Так гориш тепер пекуче

Й військо милого мойого

Палиш люто й нестерпуче?

У степах безводних сохнуть

Сагайдаки Їхні й луки

І з смаги усіх та з спеки

Обгортають люті муки!

Ох, сумує Ярославна, а того й не знає, що її милий уже в неволі і що не діждеться вона його скоро. Та не довго про се летіла звістка у рідну землю. Скоро взнала про се Ярославна, за слізьми світу не бачучи. Заплакали й усі жінки промовляючи: "Ой уже нам своїх коханих ні думкою не здумати, ні очима не побачити! Загинули вони в чужому степу, і чорні круки поклювали їх тіло біле, а вовки-сіроманці по балках по яругах кістки їх жвакуючи порозносили". Розлилась туга по всьому краю рідному. Сумує Київ. Чернігів тужить, стогне Новгород-Сіверський. А половці часу не гають: вже два загони половецькі у нашу землю вступили: хан Кончак у переяславській землі руйнує, а Гзак у путивльській плюндрує. Жінок і дівчат у бран беруть, отари наші в степ женуть, палять села й слободи. Аж до Путивля Гзак доступив і ледве не взято й Ярославну, дружину Ігореву, в неволю: мусила вона до Новгороду-Сіверського втікати. А Путивль половці увесь зруйнували й спалили. Невеселая година устала тоді в рідній землі. А не було б сього, якби князі вкупі й одностайно ставали на ворога, А то вони тільки й знали, що сварились та гризлись один з одним, з малої спірки велику сварку й незгоду роблячи. І тут так сталось. Не схотів Ігор оповістити про свій похід великого князя Святослава Київського, пішов сам у ворожий степ і знайшов там неволю, а на землю рідну ворогів напустив. Руйнують усе вороги, а князі не думають чужі уділи боронити: хай собі як хочуть обороняються, аби мене не займано було. Тільки старий Святослав Київський, як почув, що таке лихо рідну землю спіткало, заплакав дрібними та й промовив: — Ой, любі діти ви мої, Всеволоде й Ігорю! Невчасно пішли ви шукати слави й ворожу землю мечами розбивати: не здобули ви собі ні честі, ні слави, та й сами тяжкої неволі зазнаєте. Устав Святослав і пішов половців виганяти з рідної землі. Почули половці, що він з військом уже пливе Дніпром на човнах і кинулися геть назад у степ наче хвилі морські, несучи з собою багато награбованого добра і покидаючи після себе руїни, трупи, землю, политу кров'ю та сльозами.

V

А князь Ігор прибуває в неволі і двадцять вартівників бережуть його, щоб не втік він у рідну землю. Тяжко-важко Ігореві у половецькій неволі, хоч половці, шануючи його славу й хоробрість, у повазі мають його і сина його молодого Володимира. Дуже бо вподобався молодий князь Володимир дочці вродливій старого хана половецького Кончака, та й сам Кончак уподобав його за хоробрість. Невесело Ігореві, тяжко орлові в клітці. Дозволили йому половці з соколом на мисливство їздити, так не веселить теє мисливство князя: смутний і понурий дивиться він у безкраїй степ, що по йому рвачкий осінній вітер жене легке перекотиполе. Дивиться і думає: — І мене доля занесла в ці степи, так саме як і оце перекотиполе. Де воно росло, а сюди його вітром пригнало. Так і мене занесло з рідної землі в тяжку неволю. І розривається серце в бідолашного князя з туги й журби по рідній землі. Та пособила доля Ігореві. Був проміж половцями один добрий чоловік, Лавор на ім'я. Лавореву матір вкрали половці з нашої землі, і од полов'янина породила вона Лавора. Але над ним мати рідні пісні співала, як у колисці колихала, а як підріс — на християнську віру настановляла. Схотілось Лавореві покинути половців. Каже він Ігореві: — Князю мій любий, тікаймо вдвох у рідную землю. Наготую я тобі коні прудкиї і шлях-доріженьку додому покажу. Тікаймо вдвох! Замислився князь: сором йому здалося потайне від половців тікати і жалко йому рідного сина й брата в неволі покидати. І каже тоді йому вірний джура, що з ним укупі в неволі був: — Тікай князю, коли є змога. Чутно бо вже, що лагодяться половці вдарити на нашу землю, хочуть усю її сплюндрувати. Тікай, бо треба тобі свою рідну землю от ворогів боронити. А про сина не турбуйся: знайде сокольча дорогу до валі. Подумав, подумав Ігор та й каже: — Що Бог дасть... Тікаймо! Умовився князь з Лаворем, коли саме тікати. І врадили тікати через два дні, тоді бо у половців буде свято, то не так вони варти додержуватимуть. Мусив Лавор коні за рікою наготувати і, як час слушний буде, подати Ігореві звістку. Смерклося. Святкуючи своє свято, половці повпивалися й п'яні хропуть по своїх щатрах. А Ігор-князь у своєму шатрі теж лежить, з себе сплячого удає. Та не слйть князь, а думкою міряє степ от великого Дону до малого

Дінця. А он чутно за річкою свиснув хтось, от іще раз, ще… Се Лавор свистить, навзнаки князеві дає, що вже дожила його кінь прудкий. Тихо підвівся Ігор з свого ліжка і впав навколішки перед Христовою іконою. І молиться князь: — Христе єдиний! Не попустив єся мені в бою од шаблі половецької порубаному бути, не допусти й тепер загинути. Дай мені, грішному, ще раз побачити рідну землю і положити за неї голову. Не попусти, Боже, сина мого й брата на поталу ворогам!.. Надів князь на себе ікону й хреста, приготувався. Коло виходу варта спить — не легко пройти. Ігор руками підкопав трохи стінку в шатрі, підважив її і вийшов на світ Божий. На хвилину він зупинився, прислухавсь. Нічого не чути, тільки якась пташка в далекім сгелу запитала. Тихо, тихо все… Пішов Ігор, прокрадаючись поміждо половцями, обережно, ледве ступаючи пройшов до річки; мов горностай прослизнув він по очеретах, мов білий гоголь проплив по воді і впав на прудкого коня. Мов сокіл швидкий летить князь під хвилястими степовими туманами; як сірий вовк постигається за ним Лавор, струсюючи з себе холодну вечірню росу. Біжать вони, на смерть заганяючи прудкі коні. поспішаються до малого Дінця, у рідную землю простуючи. Швидко їхали наші втікачі, поки несли їх добриї коні; та не здержали коні, попадали мертві. Пішли тоді пішки Ігор з Лаворем невідомим степом: вночі просто степом ідуть. А вдень по тернах, по байраках та по ярах глибоких ховаються, щоб од половецької погоні схоронитися. На одинадцятий день блиснув Дінець перед ними — ближче вже, ближче рідна земля! Але ж довго ще довелось протомитися в тяжкій дорозі, поки нарешті таки вернувсь Ігор додому у свій Новгород-Сіверський. Зраділа тоді вся рідна земля його звороту, а найбільше дружина його кохана, Ярославиа. Та не довго побув з нею Ігор, а поїхав у Чернігів, а відтіль у Київ до Святої Богородиці Пирогощої молебінь одправити за свій рятунок та попрохати своїх братів князів, щоб пособили йому ворогам оддячити.

VI

А половці як побачили, що князь Ігор од їх утік, застрекотали як сороки і кинулись були Гзак з Кончаком навздогін, та нікого не наздогнали. Сердиті повернулися хани з погоні. І каже злий Гзак до

Кончака: — Якщо сокіл вилетить з гнізда, то треба сокольча стрілами розстрелити. Себто про Ігоревого сина Володимира. Але старому Кончакові шкода було хлопця і він сказав: — Якщо сокіл втік із гнізда, то сплутаєм його сокольча вродливою дівчиною.

Розсердився Гзак і каже: — Як сплутаєм сокольча вродливою дівчиною, то не буде в нас ні сокольчати, ні вродливої дівчини, а нас самих почнуть хижі птахи руські клювати в наших же степах половецьких. Але не послухався старий Кончак Гзака і віддав свою дочку за Ігоревого сина. Тільки не довго пожив там молодий князь Володимир: незабаром повернувся він укупі з своїм дядьком Буй-Тур Всеволодом у рідну землю.

Року 1885.